

Lleis a les fàbriques: (des)protecció legal de la dona treballadora a l'Espanya del segle XIX

Laura Casas Díaz - Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) laura.casas@uab.com

Resum

El present article pretén, de forma breu, fer una aproximació introductòria a la normativa protectora de la dona treballadora que es començà a formular a l'Espanya del segle XIX. Partint d'un anàlisi del context socioeconòmic en el que visqueren les obreres del segle XIX es destaquen algunes d'aquestes normes primerenques, el seu fonament i el seu compliment així com, en inqüestionable relació, la vinculació d'aquestes treballadores amb el moviment obrer dels primers anys del segle XX.

Abstract

This article aims to make an introductory approach to the protective regulations of working women that began to be formulated in nineteenth-century in Spain. Based on an analysis of the socio-economic context in which the workers of the 19th century lived, those laws and their non-compliance and the link between these workers and the labor movement of the early years of the twentieth century.

Paraules Clau

Dona obrera, fàbriques, intervenció estatal, normes laborals, moviment obrer

Introducció

La qüestió social i la dona treballadora a l'Espanya del segle XIX

La Revolució industrial modificà l'Europa que fins aleshores es coneixia, no únicament en l'àmbit tecnològic i econòmic sinó també, amb gran influència pel desenvolupament històric posterior, a nivell polític i social [1] i és que a la societat liberal del segle XIX es redefiniran els conceptes de feminitat i masculinitat partint de la oposició entre la llar i el treball [2].

Partim d'un país on, com arreu d'Europa, els avenços tècnics van modificar l'estructura urbana i on el maquinisme generarà nous models de producció i de relació entre les forces de treball i el capital, extrem que va incidir en l'estructura de la família obrera, fent que la dona portés a terme feines fora de

la llar. A més, aquesta nova configuració social tindrà una cara ombrívola, oculta pel lluent i extraordinari progrés industrial: el pauperisme, concretat en el sorgiment de situacions d'indigència i amplies bosses de pobresa entre la població obrera de les zones industrials que s'agreujarà especialment en el col·lectiu femení [3].

Aquest escenari comportà que, durant la segona meitat del segle XIX operés un canvi de mentalitat en el legislador europeu, iniciant-se així el conegut com a reformisme social [4]. Entre 1830 i 1840 apareixerà normativa laboral a Anglaterra, diverses lleis de fàbriques, moviment que serà seguit per països com Alemanya i França, donant així força a la internacionalització de la primerenca legislació del treball [5].

Posteriorment l'Estat espanyol abandonaria l'abstencionisme normatiu que havia monopolitzat els primers anys de la centúria, com a resposta del pensament liberal imperant, i començaren a alçar-se les primeres veus que pretenien confrontar l'aleshores preocupant qüestió social. Si bé en aquest moment històric la opinió general es mostrava contrària a que l'Estat entrés a legislar el treball dels homes adults, considerant aquest acte com a contrari a la llibertat, sí s'acceptà que es regulés, des d'una òptica protectora, el treball de l'infant i la dona, dotant així d'un marcat contingut de gènere aquesta incipient legislació social, permetent que d'aquesta manera comencés a sorgir l'embrió del dret laboral actual, amb normes disperses i sectorials, que encara requeririen el pas de dècades fins a reunir-se en un Codi. Aquestes noves normes van configurar un dret social on el mateix bé jurídic serà tractat de diferent manera conforme el seu titular, amb un marcat biaix discriminatori [6].

La regulació del treball femení en la primera legislació social

La dona treballadora i la seva (des)protecció legal

Com es venia apuntant, a Espanya la intervenció estatal en les relacions de treball s'inicià amb normes protectores, precisament, d'aquells que es consideraven com a més vulnerables i necessitats de protecció: Dones i infants (les denominades "mitges forces") [7]. A diferència del que el naixement d'aquest gruix normatiu pugui semblar significar, la figura de la dona treballadora ja venia existint de segles ençà i no apareix al segle XIX de la mà

de la indústria fabril sinó que la major part de dones ja havien vingut desenvolupant treballs remunerats dins el quadre familiar proto-industrial². De fet, tot i percebre salaris inferiors als dels seus companys, seguint paraules de Gullickson (1995) [8] “Els salaris de les dones eren importantíssims per les seves famílies” ja que ajudava al manteniment de l’estructura familiar, no obstant ja incidirem posteriorment en els efectes de l’escàs salari en la condició de la treballadora industrial³.

La flamant i nova indústria que estava modificant les xarxes urbanes i la pròpia concepció de la producció i el consum demandà un perfil de dona treballadora principalment jove i soltera, obligant a que, mica en mica, aquestes anessin abandonant el treball domèstic per integrar-se en la estructura industrial fent que, d’aquesta manera, la dona fos present a les fàbriques des d’un inici de la revolució industrial. Al seu torn, les dones casades també varen tenir lloc a l’espai industrial, fet que comportà, segons María Medina-Vicent (2014) [10], el sorgiment d’una pregunta: havia la dona d’abandonar les seves responsabilitats a la llar per passar a formar part del teixit industrial, acompanyades d’homes? No és aquesta qüestió vana sinó que els canvis que s’estaven experimentant afectaren al lloc atribuït socialment a la dona, entenent el mateix amb els seus deures dins l’estructura familiar⁴.

El desenvolupament d’aquesta tasca doble, dins i fora de la llar no era, doncs, volguda ja que s’entenia com una amenaça a l’estructura familiar [10]. Aquesta idea, lligada al diferencial biològic de la maternitat, s’entretéixerà en el discurs del legislador i donarà fonament a la normativa que, a inicis del segle XX, es

2 Tal era la implicació d’aquestes dones que, sovint, si a feina entrava en contradicció amb la cura dels fills, preferien deixar als menuts en mans de nodrisses que perdre el jornal (Scott, 1993). Segons Nielfa(2003), durant aquesta fase prèvia a la industrialització les dones casades havien treballat no sols en tallers artesans sinó com a venedores en els mercats, bugaderes o, més concretament en el cas espanyol, a les fàbriques reials on, en moltes d’elles, es dedicaven a la fabricació d’objectes de luxe pel consum dels palaus reials.

3 En el context català un clar exemple el trobem en la indústria tèxtil de la conca del Ter mitjà. Allí, la complementarietat del treball de l’home per part de la dona a la indústria tèxtil es presenta com a previ al procés maquinista i és que el canvi del treball domèstic (entès com la producció tèxtil casolana) a la producció fabril ja havia suposat un traspàs important de mà d’obra femenina en les tasques de filatura, essent les dones les que principalment subministraven el fil a les fàbriques (Bayón i Casas, 2008)[9].

començà a promulgar sobre el treball femení. Testimonis de l'època tals com Concepción Arenal es faran eco de la condició de les obreres i d'aquest pensament sobre el lloc reservat, socialment, a la dona:

“La mujer apenas ha tenido hasta aquí personalidad social; se la consideraba como menor, recibiendo dirección y apoyo de su padre, de su marido, de su hijo o de su hermano que la sostenían. La que tiene derecho a una pensión como huérfana la disfruta no hasta la mayor edad, como los varones, sino toda la vida, a menos que se case (...) la corta retribución del trabajo de la mujer reconoce, entre otras causas, el desdén que ella inspira y la suposición de que tiene quien la sostenga” [11].

En aquest sentit recordem que Cabet considerà les dones com la “*meitat imperfecta de l'home*” [10] i és que la legislació equiparava la dona a l'infant com a persona necessitada d'especial protecció fet que la feia gaudir, com apunta l'autora, d'un estatus jurídic diferent al dels seus companys. Mostra evident d'aquesta idea, dins l'àmbit jurídic, la trobem a la codificació civil, més concretament al Codi Civil de 1851 on es regulà el deure d'obediència de la dona al seu home i la conseqüent facultat d'aquest per disposar i administrar els béns d'aquesta. A la dissetena carta de la *Qüestió Social*, Arenal subratllà novament un aspecte essencial en la condició social de la dona treballadora del vuit-cents espanyol:

“Como en el trabajo de las mujeres, en general sucede algo parecido a lo que acontecía a los obreros ingleses en tiempo de carestía; no se paga lo suficiente para que viva el trabajador. Es efecto eso de muchas causas, pero no hay duda que una de ellas es la idea de la inferioridad de la mujer y de sus menores necesidades” [11].

4 Recordem que per Rosseau, com així exposà en el seu Segon Discurs, (*Discurs sobre l'origen de la desigualtat entre els homes*) la llar és el lloc que correspon a la dona per naturalesa. Concep la dona com el primer fonament de la societat civil i és que és la seva dedicació a la llar i a la família la que permet que l'home desenvolupi degudament els deures que la societat té el dret a exigir-li. Per tant, consitueix el manteniment de la dona dins el murs de la llar familiar com a condició per poder donar lloc a la vida política de l'home.

L'autora creà amb paraules una imatge fidel de la condició laboral de la dona a la primera revolució industrial que, malgrat tot, haurà de mantenir-se en les dècades posteriors.

L'intervencionisme estatal de la Comissió de Reformes Socials

La Comissió de Reformes Socials⁵ naixerà en virtut del Reial Decret de 5 de desembre de 1883, a instància de l'aleshores ministre de Governació, Segismundo Moret i Prendergast i la història la consagrarà com a la primera mesura de política social fruit del liberalisme [12]. No és objecte d'aquest epígraf deturar-se en un estudi detallat dels treballs de la Comissió, però parlar de la seva tasca científica resulta inseparable d'un anàlisi de la regulació del treball femení i la seva realitat social.

L'extens qüestionari que la Comissió de Reformes socials emprà com a eina per aconseguir una aproximació a la realitat social de la classe obrera contemplà el treball de la dona. Les preguntes compreses entre els grups V i XVII conjuguen la misèrrima condició econòmica de la classe obrera i les injustes condicions de treball, bloc en el que, en el Grup XIV, es destinarien un seguit de preguntes (de la 93 a la 104, d'un total de 223 preguntes) que pretenien abraçar l'espectre de variables que conflüen i afectaven al treball femení⁶. Un dels aspectes més

5 El nom de la qual, en virtut del Real Decret, seria Comisión para el estudio de las cuestiones que les interesan a la mejora o bienestar de las clases obreras, tanto agrícolas como industriales, y que afectan a las relaciones entre el capital y trabajo.

6 Les preguntes eren les següents: 93. Trabajo de la mujer en la casa y fuera de ella; condiciones en que se verifica en este último caso y sus consecuencias./94. ¿Busca la mujer trabajo fuera del hogar por absoluta necesidad, ó por el deseo de aumentar el haber de la familia?/95. ¿trabajan las mujeres en las mismas industrias que los varones? ¿Trabajan las mismas horas que éstos?/96. ¿Se dedican dentro del hogar á trabajos que se relacionen con el de los talleres?/97. Influjo de la vida del taller ó de la fábrica en la moralidad de la mujer soltera y de la casada, y en el modo de llenar la última su cometido en la familia/98. Cuando se emplean mujeres en las mismas industrias que los varones haciendo trabajo análogo o idéntico, ¿qué relación hay entre el salario que perciben respectivamente?/99. ¿Se emplean las mujeres en las industrias insalubres ó peligrosas? ¿En qué proporción toman parte en las faenas del campo?/en les preguntes següents es plantegen qüestions específiques de diferents sectors productius tals com la indústria minera o la mercantil.

destacats, que ja s'ha enunciat prèviament, serà la percepció d'un salari menor al dels homes i al fet que les dones treballassin per necessitat⁷.

Resulta inevitable fer esment dels efectes que la misèria provocava en la condició moral de classe obrera, essencialment de la dona obrera, i la cabuda que la prostitució tenia en l'Espanya de la Restauració. En aquest sentit la prostitució és un dels elements que destaquen a la pregunta 52 del Qüestionari⁸. Les condicions de vida de la dona obrera i la impossibilitat de poder-se valdre econòmicament amb el salari percebut per la feina a les fàbriques van fer de la prostitució un fenomen que en cap cas pot ésser considerat com a aïllat, i és que el salari que guanyaven dones grans i vídues feia que, en alguns casos, les mateixes acabessin prostituint-se.

La major part de les respostes que obtingué la Comissió de Reformes Socials culpaven la misèria com a causa principal de la prostitució. Suárez Casañ (1895) [14], en parlar de la prostitució en època contemporània, també presentà com a fonament de la mateixa, entre d'altres causes, la misèria. No obstant, tot i que són moltes les respostes del Qüestionari que comparteixen la idea de Casañ, destaquen fragments on s'entén la prostitució com a reacció de l'actitud de l'home, ja que és l'espòs el que *“se juega su jornal y que sume a la familia en la necesidad es (ell) quien la lanza en el camino de la prostitución”* [13].

Així mateix, atesa la precarietat laboral d'aquelles que pertanyien al sector industrial, no sorprèn, novament, la constatació que la major part de quines exercien la prostitució provenien precisament del sector fabril, on treballaven i vivien ambdós sexes:

“En resumen, el mayor peligro de este genero para las obreras proviene de dos causas: el contacto habitual y diario con los obreros cuando trabajan en las mismas fábricas, y el domicilio fuera de su familia para

⁷ Com és de veure a la resposta a la pregunta 94 (*“ Busca la mujer trabajo fuera del hogar por absoluta necesidad?”*) que s'obtingué a València :*“podemos asegurar que la mujer busca generalmente (...) por necesidad (...) en las fábricas de la capital las mujeres trabajan todas por necesidad”*. [13]

⁸ Essent aquesta objecte d'especial atenció a Madrid, València, Bilbao, Linares, Oviedo, La Coruña, Alcoy, Ávila, Cáceres y Badajoz .Al seu torn, destacaren com a zones que referiren poca incidència respecte de la prostitució el Ferrol, Alcira, Ayora i Sueca.

aquellas cuyos padres ó parientes muy cercanos no resident en el punto que elles han necesariamente de habitar” [13].

La (des)protecció legal de la maternitat

Altre aspecte indissociable d'un estudi sobre el treball femení en la primera legislació social és la influència que en el discurs del legislador tingué la fisiologia i la seva correlació amb la capacitat reproductora de la dona. El primer exemple que trobem en el context espanyol sobre la regulació del treball de la dona enfocat en la seva condició de mare el trobem a la Llei de 13 de març de 1900 de condicions de treball de dones i nens i el seu posterior reglament. Aquesta norma fixarà les condicions de treball de dones i nens⁹, tractant, per primera vegada, la maternitat de les treballadores i la lactància. En la norma es prohibia el retorn al treball les tres setmanes posteriors al part i la possibilitat de disposar d'una hora al dia, divisible en dues porcions, per alletar l'infant al treball.

No obstant, com ja destacà, per exemple, la Comissió de Reformes Socials respecte de la Llei Benot de 1873, moltes d'aquestes normes no torbaren efectivitat pràctica, essent reiteradament no observades per aquells quins les havien d'aplicar tot i que moltes d'elles preveien sancions enfront el seu incompliment. Si s'analitzen els resultats generals de les visites d'inspecció del treball recollides per l'Anuari estadístic de 1915, sobre les infraccions dictades en el compliment de la norma de referència (per l'any 1913) es fa palès que els incompliments eren freqüents, trobant el màxim d'incompliments concretat, precisament en un dels principals sectors industrials del teixit econòmic català, el tèxtil (39,8% dels casos registrats), seguit per la indústria del vestit (14,8%) i amb força llunyania del tercer lloc, ocupat per la indústria del ferro i d'altres metalls (4%)¹⁰.

⁹ Tot i que serà la Llei Benot, de 1873 la que entri a regular, per primer cop, el treball dels infants.

¹⁰ Percentatges calculats d'acord a les dades ofertes per l'anuari de 1915, Fondo documental del Instituto Nacional de Estadística. "infracciones advertidas, agrupadas por industrias y por leyes. Año 1913".

Més concretament, pel que fa a Terrassa, si s'observa la informació escrita del President de la Junta Local de Reformes Socials de la ciutat observem que aquest incompliment també afectà a la seu d'aquest Congrés:

“(…) Tropieza su implantación con la general indiferencia y con la resistencia passiva que las Autoridades y la mayor parte de las juntas de Reformas Sociales han puesto á su cumplimiento por circunstancias de carácter general unes, y de carácter local otras, largas y difíciles de exponer. Las disposiciones de esta Ley puede decirse que han caído en desuso en la mayor parte de las poblaciones (...)pues aun cuando la junta ha procurado su cumplimiento ha visto en la Ley una arma de dos filos que sí por una parte favorecía al trabajador le irrogaba por otra perjuicios de carácter económico que hacían imposible la vida de muchas familias obreras” [16]

Altra norma que fou altament incomplerta en el sector tèxtil (en un 70% dels casos advertits de la totalitat de sectors estudiats) fou la Llei de la cadira de 27 de febrer de 1912 que, com bé afirma Maria Jesús Espuny (2010), constituirà un important apunt a la normativa proteccionista, i és que cap de les lleis anteriors es pot considerar tan il·lustrativa del concepte de la dona del vuit-cents com aquesta norma. L'objecte de la mateixa no era altre que el de facilitar a tota dona que treballés en un establiment mercantil una cadira amb la que poder asseure's, amb la finalitat d'evitar trastorns funcionals en el seu aparell reproductor, greuge que podia afectar la pròpia continuïtat “de la raça” [6]. La mateixa, val a dir, ni fou un cas aïllat dins el context comparat i és que d'altres països ja disposaven de normes similars amb anterioritat a la promulgació de la versió espanyola, i és que, com recull María Medina-Vicent [10] “la industria destruye la belleza i sobretot, la salud de la dona i la desvia de la seva funció principal: la maternitat”.

La participació de la dona en el primer moviment obrer

Indefectiblement vinculat als orígens de la legislació social a Espanya trobem el moviment obrer que començarà a sorgir, pròpiament, al llarg del segle XIX. De

la mateixa manera que en l'àmbit industrial, la dona serà separada de la figura de l'home, els quins la veuran, en l'entorn sindical, com una amenaça [10]¹¹.

La regulació legal del dret d'associació amb la llei general d'associacions de 1887 i el posterior reconeixement del dret de vaga a la llei de vagues i col·ligacions de l'any 1909 obririen el camí del moviment obrer que, en els primers anys del segle XIX experimentà un creixement sense precedents.

No obstant, l'accés de la dona no serà volgut en aquestes primeres organitzacions sindicals. Un dels motius va ser que les dones eren vistes com aliades de l'Església, posició que les convertia automàticament en oponents a la lluita de classes, i és que la dona del vuit-cents, educada sota el prisma de la moral catòlica era amiga i confident dels sacerdots [10]

Si en el context de la ciutat que acull aquest congrés ens deturem observem que la mateixa també fou testimoni de les vagues que caracteritzaren el moviment obrer de principi del segle XX:

“Fue en Marzo de 1902, cuando quedo rota por siempre más la cordialidad que hasta entoces había reinado en Tarrasa entre patronos y obreros (...) En esta época la avalancha de huelgas parciales que se había desparramado por Barcelona y otras poblaciones de la provinica llegó también a nuestra Ciudad donde, fatalment, fue bautizada con sangre.” [15]

En aquest context, i a manera d'exemple, destaca la vaga que tingué lloc l'estiu de 1913 al sector tèxtil català ja que la mateixa s'originà a causa de la feminització de la indústria de filats i teixits que significaren, principalment, la substitució de teixidors per teixidores, conflicte que tingué efectes a Terrassa. [17]

Conclusions

La protecció legal de la dona obrera s'inicia al segle XIX sota postulats que, des d'una òptima eminentment paternalista, mantindran la dona dins els rols de

11 Medina Vicent (2014) recorda, entre d'altres, les paraules que pronuncià Henry Boradhurst en el Congrés de sindicats britànics l'any 1877, al·ludint al fet que les dones havien de mantindre's a l'esfera de la llar que era la que, segons ell, els corresponia per naturalesa.

gènere històricament establerts, mantenint-la en l'esfera privada i guiant les pautes d'actuació entorn el diferencial biològic de la maternitat.

No obstant, seran aquestes primeres normes, aquesta intervenció estatal normativa inicial, les que, amb els anys, donarien lloc al sistema laboral del que gaudim avui en dia.

A mesura que s'avanci en el temps, les tasques de la dona passaran de l'entorn fabril a les oficines i als espais de venda al públic, als denominats treballs de "coll blanc". Dins aquest gruix de feines, on també trobarem l'ensenyament, es començarà a modificar el model cap al proletariat modern i des d'aleshores: "No és la fàbrica sinó la oficina, qui s'empassarà a la mestressa de casa" [10].

Per tant, podem dir que, tot i la desprotecció i l'incompliment flagrant que aquestes normes varen suposar, són el primer esglaió cap a la igualtat laboral d'homes i dones.

Bibliografia

- [1] García González, G. (2008). *Los inicios del reformismo social en España: la primera legislación social y la comisión de reformas sociales*. *Gaceta Laboral*, 14(2), 251-270, ISSN 1315-8597.
- [2] Scott, J. (1993). *La mujer trabajadora en el siglo XIX en Duby, G & Perrot, M (1993), Historia de las mujeres en occidente, (4), España: Taurus, pp.405-436, ISBN: 84-306-9976-7.*
- [3] Pérez y de Molina, M. (1859). *Del pauperismo y la verdadera civilización en Capellán de Miguel, G.(2007) Pauperismo, Enciclopedia de pauperismo, (2), pp.111-116, ISBN: 978-84-8427-534-3.*
- [4] Montoya Melgar, A. (2008). *El reformismo Social en los orígenes del Derecho del Trabajo, Revista del Ministerio de Trabajo y asuntos Sociales: revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración, nº extra (1), pp.81-108, ISSN 1137-5868.*
- [5] Nielfa, G.(2003). *Trabajo, legislación y género en la España contemporánea: los orígenes de la legislación laboral, en Gálvez Muñoz & Sarasúa (2003). ¿privilegios o eficiencia? Mujeres y Hombres en los mercados de Trabajo, Universidad de Alicante: Servicio de Publicaciones, pp. 39-56, ISBN: 84-7908-758-7.*
- [6] Espuny, M. J. (2010). *Protección o discriminación? A propósito de la Ley de la silla, Universitas: Revista de filosofía, derecho y política, (11), pp.43-57, ISSN-e1698-7950.*
- [7] Espuny, M. J. (2002). *Eduardo Dato y la legislación obrera, Historia Social, (43), pp.3-14, ISSN 0214-2570.*

- [8] Gullickson, G.(1995). *Amor y poder en la familia protoindustrial*, en Berg, M. (1995) *Mercados y manufacturas en Europa, España: Crítica*, pp.184-209, ISBN: 84-7423-681-9.
- [9] Bayón, E. & Casas, P. (2008). *Una historia silenciada: la invisibilidad de la dona obrera al Termitjà*, *Revista d'etnologia de Catalunya*,(33),pp.163-169, ISSN: 1132-6581.
- [10] Medina Vicent, M.(2014). *El papel de las trabajadoras durante la industrialización europea del siglo XIX. Construcciones discursivas del movimiento obrero en torno al sujeto "mujeres"*, *Fórum de Recerca*,(19),pp.149-163, ISSN-e1139-5486.
- [11] Arenal, C.(1880). *La cuestión social*, Bilbao: Imp. Y enc. De la Editorial Vizcaína
- [12] De la Calle Velasco, M^a. D.(1984). *La Comisión de Reformas Sociales: de la represión al análisis de la conflictividad social*", *Studia histórica*, Vol II, n^o4, 1984, p.13-40, ISSN 0213-2087.
- [13] *Reformas Sociales (1985), información oral y escrita publicada de 1889 a 1893. Edición al cuidado de Santiago Castillo. Edición facsímil* , Madrid: Centro de publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- [14] Suárez casañ. V. (1895). *La prostitución*, Barcelona: Casa editorial Maucci.
- [15] *Arxiu Històric de Terrassa, Caixa 14, Dossier 2*
- [16] *Arxiu Històric de Terrassa, Caixa 14, Dossier 1*
- [17] Bengoechea, S. (2007). *Organització obrera i reacció patronal: la vaga del tèxtil de 1913*, *Recerques: Història, economia i cultura*,(54), pp.65-92, ISSN 0210-380X